

КАЗАНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБАЙ

**«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY
INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI,
MADANIYATI»
MAVZUSIDAGI II XALQARO
ILMIY-NAZARIY KONFERENSIYA**

TOSHKENT - 2025

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY
INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI,
MADANIYATI»**

**MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**

TOSHKENT - 2025

Mazkur ilmiy maqolalar to'plamida «Turkiy xalqlarning ma'naviy integratsiyasi: tili, adabiyoti, madaniyati» II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Maqolalarda turkiy tillarning rivoji va o'zaro o'xshashliklarini, umumiy adabiy merosimizni ilmiy asosda chuqur o'rganish; madaniy aloqalarni zamonaviy texnologiyalar orqali kengaytirish; tarjima va adabiy almashinuv orqali xalqaro miqyosda muloqotni kuchaytirish; raqamli platformalar orqali integratsiyani amalga oshirishga oid fikrlar yoritib berilgan. To'plamdan dunyo bo'yicha taniqli turkiyshunos olimlar, metodistlar, o'qituvchilar hamda ToshDO'TAU iqtidorli talabalarining maqolalari ham o'rin olgan.

To'plam til va adabiyot ta'limi bilan shug'ullanuvchi professor-o'qituvchilar, shu sohaning tadqiqotchilari, magistrant va talabalarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

G.Asilova – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor.*

G.Norimova – *filologiya fanlari nomzodi, dotsent.*

Tahrir hay'ati:

S.Muhamedova, S.Qambarova, O.Turaqulova,
Y.Shirnova, M.Yo'ldosheva.

Mazkur to'plam matni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2025-yil 2-iyundagi 10-sonli majlisida muhokama qilinib, nashrga tavsiya qilingan.

Izoh: Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflar o'zlari mas'uldirlar.

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2025/XEES8833

ХИАЗМДУУ КАЙТАЛООЛОРДУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Кожоева Гулжамал Жайлообаевна

филология илимдеринин кандидаты, доцент,

Ош мамлекеттик университети

gulkyrgyz@mail.ru

ORCID: 0000-0001-5727-2427

Аннотация: Макалада хиазмдуу кайталоолордун өзгөчөлүктөрү, стилистикалык ыкма катары колдонулушу каралат. Бирдей эки лексикалык бирдиктердин текстте кайчылашып крестик түрдө кайталанышы хиазм болот. Хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор колдонуу өзгөчөлүгүнө карай тыбыштык, морфемалык, лексикалык, синтаксистик болуп ажыратылат. Түзүлүшүнө карата жөнөкөй жана татаал түрлөргө бөлүнөт. Хиазм сырткы жайгашуу тартиби боюнча бирдей эмес. Кээ бирлери кайчылаш кайталанганы менен X көрүнүшүндө толук сүлпөткө келбестен аралыгы алыс, үч бурчтуу жана ар кандай типте учурайт. Аталган өзгөчөлүктөрүнө карай хиазм кубулушун толук, аралыгы алыс жана кемтик деп бөлүштүрүүгө да болот.

Хиазмдуу конструкциялар көркөм стилде чоң мааниге ээ. Хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор көркөм стилдин бардык жанрларында колдонулуу менен кептин көркөмдүүлүгүн арттырат. Тексттин стилистикалык маанисин жогорулатат.

Ачкыч сөздөр: хиазм, кайталоо, инверсия, кубулуш, стилистика, параллелизм, текст, метатеза.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности хиазмических повторов и их использование в качестве стилистического приема. Хиазм — это повторение в тексте двух одинаковых лексических единиц перекрещивающимся образом. Повторы в хиазмической структуре в зависимости от специфики их использования подразделяются на фонетические, морфемные, лексические и синтаксические. По своей структуре он делится на простой и сложный. Хиазма неравномерна по своему внешнему расположению. Некоторые из них, хотя и повторяются крест-накрест, не образуют полную X-образную форму, а расположены далеко друг от друга, имеют треугольную форму и встречаются в различных типах. На основании этих характеристик феномен хиазма можно разделить на полный, дистантный и неполный.

Хиазмические конструкции имеют большое значение в художественном стиле. Хиазмические повторы используются во всех жанрах литературного стиля, усиливая красоту речи. Повышает стилистическую ценность текста.

Ключевые слова: хиазм, повтор, инверсия, явление, стилистика, параллелизм, текст, метатеза.

Abstract: The article examines the features of chiasmic repetitions and their use as a stylistic device. Chiasmus is the repetition of two identical lexical units in a text in a crisscrossing manner. Repetitions in a chiasmic structure, depending on the specifics of their use, are divided into phonetic, morphemic, lexical and syntactic. According to its structure, it is divided into simple and complex. Chiasma is uneven in its external arrangement. Some of them, although they are repeated crosswise, do not form a complete X-shape, but are located far from each other, have a triangular shape and are found in various types. Based on these characteristics, the phenomenon of chiasma can be divided into complete, distant and incomplete.

Chiasmic constructions are of great importance in artistic style. Chiasmic repetitions are used in all genres of literary style, enhancing the beauty of speech. Increases the stylistic value of the text.

Key words: *chiasmus, repetition, inversion, phenomenon, stylistics, parallelism, text, metathesis.*

Стилистикалык ыкманын бир түрү бул – хиазм. Илимий термин катары хиазм түшүнүгү ар түрдүү тармактарда колдонулуп келет. Анатомияда, геометрияда, скульптурада ж.б. Лингвистикада хиазм кайталоо каражатынын бир түрү. Грекчеден алганда (гр. *chiasmus*, Х(хи)+азм мүчө) кайчылаш келген символдук белги дегенди билдирет. Бирдей эки лексикалык бирдиктердин текстте кайчылашып крестик түрдө жайгашуусу [4, 382 б.] хиазм кубулушун түзөт. Ошондой эле эки компонентин инверсия сыяктуу «ab-ba» схемасында кайталанышы [3, 432 б.] да хиазмдуу фигура болуп саналат.

~~Байды кул~~ десе, күлкүсү келет,

~~Кулду бай~~ десе, өлгүсү келет.

~~Жакшы аял жаман~~ эрди эр кылат,

~~Жаман аял жакшы~~ эрди жер кылат.

Келтирилген мисалдарда бай-кул, жакшы-жаман деген сөздөр крестик түрдө кайталанды. Биринчи хиазмда табыш жөндөмөнүн мүчөсү бар, күл-өл деген сөздөрдөн башкалары параллелизмге баш ийип турат. Экинчи текст толук параллелдүү. Эки сапты бир гана ж тыбышы (эр-жер) жана хиазм кубулушу гана айырмалап турат. Мындай конструкциядагы сүйлөмдөр хиазмдуу кайталоолорго мисал боло алат.

Хиазмдык алкакты окумуштуулар ар кандай иликтөөгө алышат. Айрым изилдөөчүлөр аны параллелдүүлүктүн тетири же кайтарылган түрү катары синтаксистик параллелизмдин чегинде карашат (В.Я.Голуб, 1988, 77 б.; В.С.Соловьева, 1980, 47 б.). Кээ бир стилисттер хиазмды синтаксистик фигура катары изилдешет (Ю.В.Скребнев, 1997, 591 б.; Д.Н.Александров, 2000, 507 б.). Ал эми окумуштуу В.П.Москвин хиазмды деңгээл аралык мүнөздө иликтейт.

Көркөм тексттерде хиазмдык кайталоолор кеңири учурайт. Кептин көркөмдүүлүгүн артырат. Мисалы:

Жамандан жакшы туулат адам айтса ынангыс,

Жакшыдан жаман туулат бир аяк ашка алгысыз (макал).

- О, бечера ...ач экен да... - деп шыпшынды, - ач экен бечера (Т.Касымбеков). Жүздүн жылуулугу көңүлдү жылытат. Көңүлдүн жылуулугу кишилерди сырдаш дос кылат (Т.К.) деген сыяктуу сүйлөмдөр түзүлүш өзгөчөлүгү боюнча да, маанисинин өтө тыгыз берилиши менен да айырмаланат. Угуучуга бирдей эле сөздөр кайталанып жаткандай сезилет. Бирок хиазмдуу кайталанган сөздөрдүн лексикалык маанилери бир болгону менен, стилистикалык жактан алып караганда алардын маанилери бирдей эмес. Мисалдардан көрүнгөндөй жамандан жакшынын туулушу, бечеранын ач экендиги, жүздүн жылуулугу көңүлдү жылытканы аттуу сүйлөмдөргө кайчы түшүнүктөрдүн берилиши жакшыдан жамандын туулушу, курсагы ачтын бечера экендиги, көңүлдүн жылуулугу тууралуу сүйлөмдөр окшош эмес. Стилистикалык мааниси да, көркөм

берилиши да ар башка. Натыйжада хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор өз ара бирин-бири толуктап, бирин-бири тактап турат да, жалпы пикирдин таасирдүүлүгүн жогорулатып, экспрессивдүүлүктү жаратат. Ошондой эле Х тибиндеги сүйлөмдөр кепте туш келди, ыксыз колдонулбастан, эстетикалык табитин негизинде калыптанат.

Хиазмдуу берилген сүйлөмдөр көркөм түскө боелуп турат. Мына ошондуктан сүйлөмдөгү сөздөрдү кресттик түрүндө кайталоо, айтылып жаткан ойдун маңызын тереңдетет. Философиялык жактан адамды ойлонтууга коом менен табияттын шайкештигин, өз ара тыгыз байланышта экендигин түшүнүүгө мажбурлайт.

Маселен, *Эл жерди багат*,

Жер элди багат. Эгерде бул сүйлөмдүн конструкциясы хиазмдуу жайгаштырылбастан, тек гана кайталанып *эл жерди багат, эл жерди багат* формасында түзүлсө, анда макалдын көркөмдүк дарамети басаңдап калмак. Мында болгону *эл, жер, багат* деген үч сөз гана катышты. Бул паремиянын күчтүүлүгү, таасирдүүлүгү кресттик түзүлүштө кайталанып жаткандыгында. Эл жерди ар кандай пайдалуу заттар менен байытат, ага кам көрөт. Ал эми жер ошончолук жакшы болсо, элге мол түшүм берет. Башкача айтканда, жер элди багат. Ушундай кеңири камтылган ой ачык, айкын көрсөтүлүп, тексттин мааниси терең ачылды.

Хиазмдуу типтеги кайталоолор кепте бир топ таасирдүү туюнтулат. М:

Мадырайган соргогум,

Мени жакырсын деп кордодуң.

Жакыр да болсом, мен өзүм

Жаандан чыккан жоргомун (Т.Сатылганов). Бул ыр саптарындагы *мен* – *жакыр* деген сыяктуу сөздөрдүн кайчылаш орун алмашып келиши, стилистикалык кайсы бир максатта колдонулуп келди. Мында сүйлөөчүнүн иш аракетине же белгилүү бир объективдүү чындыкка канааттанбагандыгын туюнтуу менен угарман өзүнүн ой-пикирин же жекече көз-карашын таңуулап жатат. Атайын, *мен* – *жакыр* деген сөздөрдү өзгөчө белгилеп, угарман сүйлөөчүгө карата эрки күчтүү экендигин далилдөө максатында кайчы пикирди жарата алды.

Ал эми төмөнкү мисалда:

Бакшы жакшы болобу,

Жакшы бакшы болобу деген макалда *бакшынын жакшы, жакшынын бакшы* болбостугун б.а. зат же нерсе бири-бирине эч качан айланбастыгы жана алмашбастыгы таамай көрсөтүлдү. Тексттин мазмуну кайчылаш параллель кайталанды. Натыйжада окурманда ишенимдүү таасир калтырды.

Хиазмдуу кайталоолордун кепте көп кездешиши, буга чейин мындай Х конструкциядагы сүйлөмдөрдү элибиз оозеки сүйлөшүүдө көп колдонулуп келгендигин тастыктайт. Чындыгында кайчылаш кайталоолор элдик тилдин таасиринде калыптанып, кепте кеңири керектелет. Оозеки

сүйлөшүүдө: - *Асел, базарга барасыңбы?* - *Бол, өзү барасыңбы базарга?* - *Ак нерсе эч качан кара болбойт, кара нерсе эч качан ак болбойт.* - *Келиңиздер, үйгө киргиле, киргиле үйгө* (сүйл.кеб.). Аталган мисалдарда хиазм толуктоо маанисинде берилди. Сүйлөмдөгү ойго аныктык маани киргизилди.

Х түзүлүштөгү кайталоолордун оозеки кепте колдонулушу, стилистикалык өзгөчө маанилүүлүккө ээ. Анткени сүйлөшүүдө монологдук кепке караганда, диалогдук кеп көп пайдаланылат. Сүйлөөчү адамдын айткан кебине, угуучу адам же адресат кайчы пикирди берет. М: - *Китепти окудуңбу?* - *Окудум китепти.* - *Чай ичтиңби?* - *Ичтим чай* (сүйл.кеб.) деген сыяктуу суроолуу сүйлөмдөрдө сүйлөөчүнүн ою толук айтылат. Угуучу кээде сүйлөмдү толук кайталайт, айрым учурда кыска жоопту берет. Эгерде угарман тарабынан кыймыл-аракет толук аткарылган болсо, анда суроолуу сүйлөмгө инверсия тибиндеги сүйлөм жооп болуп түшөт. Кээде сүйлөм төмөнкүдөй вариантта келет: - *Окудум китепти.* - *Китепти окудунбу?* - *Ичтим чай.* - *Чай ичтиңби?* (сүйл.кеб.). Мында инверсия тибиндеги сүйлөм Х крестик кайталанып, суроолуу сүйлөмдөн мурда келди. Демек, хиазмда суроо же жооп көбүнчө инверсиялуу берилет.

Хиазм көбүнчө саламдашуу, көрүшүү, учурашуу мотивдеринде кеңири берилет. Анткени мындай типтеги сүйлөмдөрдө, берилген суроо кайчылаш жоопту талап кылат. - *Ассалому алейкум, кол башчы!* - *Алейкум ассалом,,,-Нүзүп календердин кебетесин бат-бат чаргып тиктеди...*(Т.Касымбеков).

Х түзүлүшүндөгү кайталоолордун баары хиазм кубулушун түзгөн менен, колдонулуу жана мааниси, жайгашышы боюнча бирдей деңгээл аралык мүнөздө болбойт. Хиазмды синтаксистик параллелизмдин бир түрү катары эсептөө максатка ылайык келбейт. Параллелизмде сөздөр параллелдүү кайталанса, хиазмда сөздөр кайчылаш кайталанат. Башкача айтканда, кресттик түрүндөгү эки сөз тизмегинин элементтеринен турат. Берилүүчү ой карама-каршы туюнтулат.

Хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор кепте ар түрдүү позицияда келет. Өз ара колдонулган сөздөрдөгү тыбыштарда, бир сүйлөм ичинде, татаал сүйлөмдөрдүн тутумундагы жөнөкөй сүйлөмдөр ортосунда, сөздүн уңгуларында, ыр саптарында кайталанган сөздөр кайчылаш түрдө жайгашат. Ошондуктан хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор колдонуу өзгөчөлүгүнө карай төмөндөгүдөй түрлөргө бөлүнөт:

1. **Тыбыштык хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор.** Мында тыбыштар кайчылаш түрдө сөздөрдө кайталанат. Сөздөгү тыбыштардын же морфемалардын орун алмашып айтылышы метатеза кубулушу болот. Метатеза кубулушуна баш ийген сөздөрдөгү тыбыштар хиазм кубулушунун тыбыштык түрүнө мисал боло алат. Мисалы:

~~айрыма мыкчы ынсап күнөм~~

~~айырма мычкы нысап күмөн~~

ж.б. Негизинен кепте үндүү, үнсүз тыбыштар кайталанып, сөз жасоо мүмкүнчүлүгү түзүлөт. Ошондой эле, айтууда шыдыр, жеңилдикти туудурат. Бирок жогорудагы тыбыштар кресттик кайталанганы менен, кепте экспрессивдүүлүктү жаратып, стилистикалык фигура катары эсептелбейт.

2. **Морфемалык хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор.** Хиазмдуу сөздөр морфологиялык түзүлүшү боюнча, сөз түркүмдөрүнө тиешелүүлүгү боюнча да, бир кылка эмес. Мындай кайталоолор уңгу жана мүчөлөрдүн кайталанышынан түзүлөт. Сүйлөмдө морфемалык бөлүктөрдү кайталоо менен тыңдоочуга таасир берүүгө болот.

Беш көкүл **чачым кулпурат**, досум,

Кулпурган чачты сылап өт, досум («Кулмурза менен Аксаткын»). Бул ыр саптарында негизги морфемалар кайталанып келди.

Морфологиялык каражаттардын негизинде уюшулган сөздөр гана хиазмдуу болбостон, мүчөлөр да өз ара хиазмдуу кайталанат. Кепте мүчөлөрдүн кресттик кайталанып келиши өзгөчө маанини туюнтат.

Өзүң кетип кайтпастыкка жашынып,

Калды элесиң сезимдерге басылып (Ж.Мамытов. «Ажал менен сулуулук»).

Самап жүргөн айылым күтөт карап,

Сагынычым ансайын күчөп барат (С.Жусуев. «Тоо жолунда»).

Ошондой эле уңгу менен мүчөнүн бирдей X тибинде кайталанып келишин да, кепте кеңири кездешет. Караңыз:

Бардар киши **байлыкка** мас, **акылга** пас,

Кедей киши **акылга** мас, **байлыкка** кас. Берилген мисалда уңгу түрүндө байлык-акыл жана барыш жөндөмөнүн –га мүчөсү кайталанды. Мындай типтеги сүйлөмдөр аркылуу сүйлөөчү тарабынан берилген ой адресатка таасирдүү багыта айтылат.

3. **Лексикалык хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор.** Көркөм стилдин бардык жанрларында, оозеки сүйлөшүүдө, хиазмдын бул түрү кеңири колдонулат. Сөздөр X түзүлүшүндө кайталанып, сүйлөмдүн стилистикалык маанисин терең ачып берет. Мисалы:

Тоо бузулуп **түз** болду

Ойротто жок иш болду.

Түз бузулуп **тоо** болду

Кылымда жок иш болду (Жеңижок. «Дүнүйө»). Бул саптарда тоо-түз сөздөрү кайчылаш антонимдик катышта келди. Логикалык басым менен айтылып, куплеттин маани-маңызын билдире алды. Хиазм дистанттык жана симметриялуу мүнөздө колдонулду. Семантикалык жактан да тоо-түз сөздөрү бири-бирине карама-каршы. Бул хиазм аркылуу жер-дүйнө бир формада турбастыгы, дайыма кыймылда өзгөрүлмө абалда, нерсенин бир формадан, экинчи формага өтүшү табигый мыйзам ченемдүү көрүнүш экендиги тастыкталды.

4. **Синтаксистик хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор.** Сөз айкаштары, сүйлөмдөр хиазмдуу кайталанат. Сөз чеберлери синтаксистик хиазм аркылуу ойдун стилистикалык дараметин бийиктетет. Мисалы:

Калкылдайт кара канат, ала канат

От бүркүп албырттанат чыгыш тарап...

Калкылдайт ала канат, кара канат

Удургун куюн улуп батыш тарап...(Т.Сыдыкбеков. «Кылымдын мүнөзү»).

Ач калганда ток болууну унутпа, ток болгондо ач калууну эсте. Бул мисалдарда синтаксистик хиазмдар ишке ашты.

Инверсия түрүндөгү хиазмдуу кайталоолор да ушул топко кирет. Баяндооч ээден мурда келип, сөздөр орун тартиби боюнча орун албастан хиазмдуу кайталанат.

Сүйгөнгө үйүр эмес - кошконго үйүр,

Кошконго үйүр эмес – сүйгөнгө үйүр.

Хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор сүйлөмдө синтаксистик жактан бирдей милдет аткарбайт. Баш мүчөлөрдүн кайталануусунан гана түзүлбөстөн, айкындооч мүчөлөр да аралаш хиазмдуу кайталанат.

Хиазмдуу кайталоолор түзүлүшү боюнча экиге бөлүнөт: 1. *Жөнөкөй хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор.* 2. *Татаал хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор.*

Бир сүйлөм ичинде же ыр түрмөктөрүндө бир эле Х тибиндеги кайталоонун пайда болушу жөнөкөй хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолорго кирет. Мисалы:

Ыр менен ый

Ый менен ыр

Дос менен

Кастай экөө бирикпесин сезем мен (С.Шатманов. «Ыр менен ый»).

Ал эми эки же андан ашык Х түрүндөгү кайталоолордун сүйлөм бөлүктөрүндө же ыр түрмөктөрүндө орун алышы татаал хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор болот. Мисалы:

Мен сени карап күлдүм,

Сен мени карап күлдүң.

Мен сени карап күлгөндө,

Сен мени карап күлгөндө

Экөөбүздү дагы ким карап күлдү? (жаңылмач). Бул мисалда үч Х сүлпөттөгү кайталоо пайда болду. Мындай көрүнүштөгү сүйлөмдөр берилген ойду тастыктоо маанисинде, кептик зарылчылыктан келип чыгат.

Хиазм кубулушу сырткы жайгашуу тартиби боюнча бирдей эмес. Кээ бирлери кайчылаш кайталанганы менен Х көрүнүшүндө толук сүлпөткө келбестен аралыгы алыс, үч бурчтуу жана ар кандай типте болот. Мына ушундай өзгөчөлүктөрүнө карай хиазм кубулушун *толук, аралыгы алыс жана кемтик* деп бөлүштүрүүгө болот.

Сөз айкалыштары кресттик Х тибинде кайталанып, кайчылашкан сөздөр маанилик жактан байланышып, эреже толук сакталса, хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоонун толук түрү болуп саналат.

Мисалы: *Элге эр кымбат*

Эрге эл менен жер кымбат. Келтирилген макалда кайталанган сөздөр өз ара тыгыз мазмундуу хиазмдуу берилди. *Элге* – *эр*, баатыр канчалык деңгээлде кымбат керек болсо, *эр үчүн эл* менен жер ошончолук кымбат, бийик. Ошондой эле *элге эмне үчүн эр кымбат?* деген суроо туулат. Ага жооп катарында хиазмдуу, *эрге эл менен жер кымбат* деген анык, так кайчы пикир жаралды. Демек, сүйлөмдөгү сөздөр мааниси боюнча да, түзүлүшү жагынан да кресттик кайталанды.

Кресттик түрүндөгү кайталанган сөздөр айрым учурларда аралыгы алыс Х тибинде болот. Мисалы:

Атты сатсак окустан

Кор болобуз кокустан.

Аты жокто ырыс жок

Ырыс жокто туруш жок (Тоголок Молдо). Же болбосо:

Туура бийде тууган жок

Туугандуу бийде ыйман жок. Мында *жокто-ырыс, бий-тууган* деген сөздөр сүйлөмдө маанилеш кайчылаш позицияда келип, хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолордун аралыгы алыс түрүнө мисал боло алды. Хиазмдуу кайталоолордо дагы бир негизги аспектини эске алуу керек. Алардын сүйлөмдө алган ордун, байланышын, маанилик бөтөнчөлүктөрүн иликтөө абзел. Айтылган ойлорду тактоо үчүн жогорудагы мисалдарды анализдөөгө алабыз. *Жокто-ырыс, бий-тууган* аттуу сөздөр кайчылаш кайталанып келди.

Ошондой эле: *Жамандыкка жакшылык* – *эр кишинин иши,*

Жакшылыкка жакшылык - *ар кимдин иши.*

Адамга мал табылышы оңой,

Адамга адам табылышы кыйын.

Дос менен дос болсоң – мактан,

Кас менен дос болсон – сактан. Келтирилген макалдар хиазмдуу кайталоонун кемтик түрүнө кирет. Анткени бул түрүндө кресттиктин бир тарабы кемип тескери У көрүнүшүндө (үч бурчтук сүлпөттө) болот. Кемтик хиазмдар да кепте кеңири колдонулат.

Ошентип, хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолордун түрлөрү өз алдынча бөтөнчөлүктөргө ээ. Хиазм кубулушу колдонулушу боюнча вертикалдык жана горизонталдык багыта болот. Саны боюнча төрттүк, алтылык, сегиздик бөлүктү хиазмдар болуп, мындан да ашык болушу мүмкүн. Мындай хиазмдардын бөлүктүк түрлөрү кепте атайын стилистикалык максатта керектелет.

Демек, хиазм – стилистикалык фигура, жалпы мүчөгө бириккен эки элементтен турган сөз тизмектеринин кресттик түрдө жайгашуусу болуп эсептелет. Мындай типтеги конструкциялар көркөм стилде чоң мааниге

ээ. Хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор көркөм стилдин бардык жанрларында колдонулуу менен кептин көркөмдүүлүгүн арттырат. Сүйлөмдүн стилистикалык маанисин жогорулатат.

Адабияттар:

1. Александров Д.Н. Риторика.-М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. - 534 б.
2. Голуб И.Б. Стилистика русского языка. -6-е изд. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 448 б.
3. Москвин В.П. Стилистика русского языка. Теоретический курс. – Ростов-на Дону-2006. 630 б.
4. Романова Н.Н. Филиппов А.В. Стилистика и стили. Москва-2006. 416 б.
5. Скребнев Ю.М. Фигуры речи. // Русский язык: энцикл. - М., 1997. - 597-598 бб.
6. Соловьева В.С. Антитеза в хиазмах Блока. // Рус.яз.в шк. - 1980. -№6. - 47-52 бб.

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2025/OBGM3528

BİRİNCİ TÜRKOLÖJİ QURULTAY VƏ TARİXİ MİSSİYASI

Musayev Dəyanət Musa oğlu,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan DövlətPedaqoji Universitetinin dosenti,
Türkoloji Mərkəzinin Türk tarixi bölməsinin müdiri,
Dayanat.Musayev@adpu.edu.az
ORCID ID:0000-0001-8503-224

Xülasə. Məqalədə I Türkoloji Qurultayın hazırlanması, keçirilməsi və tarixi missiyası araşdırılır. Qurultayın məqsədləri və bu məsələdə Sovet İttifaqının əsl niyyəti təhlil olunur. Qurultayın gündəliyində müzakirə olunan mühüm məsələlər və elmi məruzələrin nəticələri ümumiləşdirilir. Məqalədəmüasir dövrdə vahid türk əlifbasının qəbulu məsələsinə də baxılır. Birinci Türkoloji Qurultay türk xalqlarının elmi-mədəni birliyinə, orta q milli-mənəvi dəyərlərin inkişafına geniş üfüqlər açan ictimai tədbirdir. Birinci Türkoloji Qurultayda Azərbaycan ziyalıların fəal iştirakı ölkədə təkcə dilçilik sahəsində deyil, həm də ədəbiyyat, tarix, mədəniyyət, folklor, etnoqrafiya, maarifçilik sahəsində böyük elmi-yaradıcı qüvvələrin meydana çıxmasından və formalaşmasından xəbər verir. Qurultay heç bir seçkili orqanı geridə qoymadı və türkologiyaya dair materialların toplanması və sistemləşdirilməsi, əlyazmaların qeydə alınması və saxlanması, yerli dialektlərin öyrənilməsi və s. üçün bütün türk respublika və bölgələrinə yerli Türkoloji Komitələr təşkil etməyi tövsiyə etməklə kifayətləndi. Qurultay biblioqrafik nadirliyə çevrilmiş və hazırda yeganə olan Radlovun türk dialektləri lüğətinin yenidən nəşrinin məqsədəuyğunluğunu qəbul etdi. Məqalənin sonunda I Türkoloji Qurultayın tarixi əhəmiyyəti ümumiləşdirilir.

Açar sözlər: *türk xalqları, latın əlifbası, türkologiya, türk cümhuriyyətləri, yazı, müasir, türkoloji qurultay.*

Annotatsiya. Maqolada Birinchi Turkologik Qurultoyga tayyorgarlik, o'tkazish va tarixiy missiyasi ko'rib chiqiladi. Qurultoyning maqsadlari va Sovet Ittifoqining bu boradagi haqiqiy niyatlari tahlil qilinadi. Kongress kun tartibida muhokama qilingan muhim masalalar va ilmiy ma'ruza natijalari umumlashtiriladi. Maqolada zamonaviy davrda yagona turkiy alifboning qabul qilinishi masalasi ham ko'rib chiqiladi. Birinchi Turkologik Qurultoy turkiy xalqlarning ilmiy-madaniy birligi, umumiy milliy-ma'naviy qadriyatlarini rivojlantirish uchun keng ufqlar ochadigan ommaviy tadbirdir. Birinchi Turkologik Qurultoyda ozarbayjon ziyolilarining faol ishtirok etishi mamlakatda nafaqat tilshunoslik, balki adabiyot, tarix, madaniyat, xalq og'zaki

V SHU'BA. MADANIY HAMKORLIKNING TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI: TIL VA ADABIYOT	
Бердин Азат Тагирович. ОБЩЕЕ И ОСОБЕННОЕ В ГЕНЕЗИСЕ УММЫ В ТЮРКСКИХ РЕСПУБЛИКАХ РОССИИ: ОПЫТ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ИСТОРИЧЕСКИХ СМЫСЛОВ	375
Gahrmanov Sabuhi Adil oglu. THE AIM OF AZERBAIJANISM AND DISSIDENTISM IN KHALIL RZA ULUTURK'S ARTISTIC CREATIVITY	388
Гайфуллина Миляуша Фаниловна, Абдуллина Лилия Бакировна. ПОЭТИКА ДОМА В РАННЕЙ ПРОЗЕ Л.Н. ТОЛСТОГО (НА МАТЕРИАЛЕ АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ТРИЛОГИИ «ДЕТСТВО», «ОТРОЧЕСТВО», «ЮНОСТЬ»)	396
Gözde GÜNGÖR. ABDULLA KAHNAR'IN MAHALLE ADLI HİKÂYESİNDE İDEOLOJİK ÖZNELEŞME SÜRECİ	405
Həsənova Könül Nəriman qızı. POEZİYANIN ÇOXNÖQTƏ İLƏ İŞARƏLƏN LƏKSİK VAHİDLƏRİNDƏ FORMAL QƏNƏTİN ANLAMA MODELƏRİ	412
Ishonxanova Iroda Abduvaxitovna. ALEKSANDR BOROVKOV – ALISHER NAVOIY TADQIQOTCHISI SIFATIDA	419
Ebru KABAĞÇI. TÜRKİYE'DE EĞİTİM ALANINDA YAZILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERDE BAĞIMSIZ TÜRK CUMHURİYETLERİNE YÖNELİK İLGİNİN SEYRİ (2000–2025): AKADEMİK PERSPEKTİFTEN KÜLTÜREL BÜTÜNLEŞMEYE BİR BAKIŞ	427
Кожоева Гулжамал Жайлообаевна. ХИАЗМДУУ КАЙТАЛООЛОРДУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	439
Musayev Dəyanət Musa oğlu. BİRİNCİ TÜRKOLJİ QURULTAY VƏ TARİXİ MİSSİYASI	446
Mirzəzadə Rəqsanə. BİRİNCİ TÜRKOLJİ QURULTAYDA İŞTİRAK EDƏN ÖZBƏK NÜMAYƏNDƏLƏRİ	456
Гулноз Сатторова. МУСТАЙ КАРИМ: ШАХС ВА ИЖОД УЙЃУНЛИГИ	461
NərmİN Rəhİmovna. RƏŞAD NURİ GÜNTƏKİNİN “ÇALIKUŞU” ƏSƏRİNİN TƏHLİLİ	465
Юсупов Ильшат Фаритович. ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ЛАНДШАФТА НА МАТЕРИАЛЕ ЗАУРАЛЬСКИХ РАЙОНОВ БАШКОРТОСТАНА	471
Р.А. БАЗАРБАЕВА. КӨРКЕМ МƏТІНДІ ТАЛДАУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ КРЕАТИВТІ КОМПЕТЕНЦИЯСЫН ДАМУ	478
Inogamova Nargiza Shavkatovna. LINGVOKULTUREMALARNING TIL VA ADABIYOT TA'LIMI JARAYONIDAGI ROLI XUSUSIDA	482
Ranjiyeva Zilola. TILNING PARAMEOLOGIK FONDI	489
Musayeva Sarvinoz. YOZMA NUTQDA IMLOVIY XATOLAR: SABAB VA OQIBATLARI	490
Луана Саттарова, Фания Сулейманова. ПРОБЛЕМА «НЕВЫРАЗИМОГО» В ДНЕВНИКАХ 50-Х ГГ.	493

